

Нестерова М. А. Когнитивістика і соціальна картина мира.

В статті розглянута проблема побудови соціальної картини мира з точки зору когнітивного підходу. Дослідження когнітивних процесів дозволяє встановити причини складності моделювання власної картини соціальної реальності, що призводить до ірраціональності поведінки. Представлені основні проблеми побудови соціальної картини мира і її узгодження з загальнонауковою картиною мира. В статті описана концепція енактивізму як перспективне напрямлення удосконалення когнітивних стратегій в побудові соціальної картини мира.

Ключові слова: еволюціонізм, енактивізм, когнитивістика, соціальна картина мира, соціальна реальність, еволюціонізм, енактивізм.

Nesterova M. A. Cognitivism and Social Worldview.

The article considers cognitive approach to the constructing of the social worldview. The study of cognitive processes allows to find out the causes of problems in the modelling of the own view of social reality, which leads to irrational behavior. The article shows the problems of building a social worldview and its coordination with the whole scientific worldview. The article outlined the concept of enactivism as a promising improvement of cognitive strategies in the building of the social worldview.

Keywords: cognitivism, enactivism, evolutionism, social worldview, social reality.

Линовицька О. В.

**ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ ТА ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ
В КОНТЕКСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

У статті проаналізовано основні тенденції модернізації сучасної освіти під кутом зору її відповідальності перед суспільством і особистістю; автор стверджує, що в основі цього процесу знаходяться фундаменталізація і гуманізація, оптимальне поєднання яких створює ту унікальну атмосферу відповідальності в освіті, яка відкриває нові горизонти участі освіти у розвитку суспільства та виховання особистості.

Ключові слова: людина, освіта, культура, відповідальність, виховання.

Важливою складовою підвищення відповідальності закладів освіти перед суспільством є впровадження принципів фундаменталізації і гуманізації змісту навчального процесу. Пов'язане це насамперед з тим, що багато кризових тенденцій у національній системі освіти випливають зі значного розриву, який склався між науковою і

освітнянською сферами, освітою і культурою, науковими знаннями і соціокультурним досвідом. «Відірваність науки і освіти одна від одної, зокрема, та від реальних потреб суспільства та економіки, в цілому, призвела до зниження їх рівня конкурентоспроможності до середньосвітового аналога не менш, як у п'ять разів» [25, 147]. Така ситуація вимагає налагодження чіткої координації та цілісності дій між науковими і освітянськими спільнотами, освітою і громадянським суспільством, а також на інноваційно-гуманістичних принципах, що призведе як до підвищення конкурентоспроможності національної освітньо-наукової сфери, так і до гуманізації суспільних відносин всередині країни загалом.

Таким чином, мета статті – розкрити зміст сучасної освіти, керуючись принципами фундаменталізації та гуманізації в контексті її відповідальності перед суспільством в цілому та особистістю зокрема.

Стан розробки проблеми дослідження фундаменталізації та гуманізації освіти достатньо опрацьований. Зокрема, варто назвати праці з філософії освіти таких авторів, як Г. Джонстон, У. Франкена, В. Морріс, Г. Пратт, К. Томпсон, Г. Уліх, А. Уестон, С. Гессен, Б. Гершунський, М. Мамардашвілі, О. Огурцов, В. Платонов, І. Савицький, П. Щедровицький та ін. Роботи таких науковців без посередньо пов'язані з гуманізацією освіти – З. Паттерсон, С. Ламон, Г. Волет, Дж. Міллер, Ш. Амонашвілі, Г. Балл, Г. Корнетов, М. Романенко та ін. в свою чергу не можемо залишити поза увагою українських науковців, які працюють у сфері освіти – В. Андрущенко, В. Астахова, К. Астахова, Г. Балл, І. Зязюн, В. Кізіма, С. Клепко, Г. Клімова, К. Корсак, В. Кремень, М. Култаєва, В. Кушерець, Н. Лавриченко, В. Луговий, В. Лутай, Є. Мануйлов, В. Огнев'юк, М. Романенко, С. Сірополко, В. Скотний, В. Сухіна та інші.

Фундаменталізація освіти привносить у навчальний процес, по-перше, систематизуючий світоглядний чинник, по-друге, узагальнені знання, по-третє, порівняльні характеристики знань, здобутих у різних системах наукових координат. А це дозволяє ефективно прищеплювати молоді повагу і відповідальність щодо знань, їх наукового обґрунтування і суспільного значення. При цьому поряд з цінністю фундаменталізації необхідно не забувати про спеціалізацію і особистісне спрямування. Вирішення проблеми фундаменталізації і професіоналізації пов'язане, з одного боку, з організацією процесу навчання студентів, а з іншого – з вимогами до фахівця в галузі певної професійної діяльності. Форми підготовки кваліфікованих кадрів (коледжі, академії, інститути, університети тощо), які існують сьогодні, по-різному підходять до розв'язання цієї проблеми. Зокрема,

«фундаменталізація навчання студентів реалізується передусім через збільшення питомої ваги навчальних дисциплін, у яких розкривається зміст фундаментальних наук, а професіоналізація трактується як орієнтація всього змісту навчання на забезпечення потреб майбутньої професійної діяльності фахівця. Якщо взяти за основу один з названих шляхів, то в першому випадку фахівець буде багато знати, але мало вміти, а в другому – багато вміти, але мало знати» [1, 105]. Ця суперечність вирішиться сама собою, якщо фахівець не тільки володітиме ґрунтовними знаннями у своїй галузі, але й умітиме асимілювати здобуті знання у своїй професійній діяльності. Підготовка такого фахівця можлива, якщо вивчення профільних дисциплін враховуватиме певні логіко-психологічні основи. Фундаменталізація знань у цьому випадку пов'язується із загальною формою пізнання предметів і явищ навколишньої дійсності, незалежно від їхнього змісту.

Фундаменталізація як ключовий чинник формування, трансформації і застосування змісту навчання в школі і ВНЗ обов'язково повинна поєднуватися з гуманізацією як змісту освітньої діяльності, так і її організаційного забезпечення. Фактично, поряд з фундаменталізацією освіти необхідним є створення нового розуміння статусу і призначення знання. Останнє має ґрунтуватись на людиноцентричних принципах. Знання для кого і для чого – для людей чи проти них, очевидно, має стати запитанням, без відповіді на яке про якісну й перспективну освіту не може бути й мови. Сучасність вимагає гуманістичних змін в навчанні і вихованні молоді, «Прояви цих змін глибокі і різноманітні і передбачають відмову від жорстких авторитарних схем, пов'язаних із маніпулюванням свідомістю учнів, вони спрямовані на всебічний її розвиток, націлені на філософське осмислення питань освіти, на вироблення інноваційних підходів. Зміст освіти стали розглядати більш широко – як досліджуваний соціальний досвід, що включає в себе не тільки знання, уміння, навички, але також досвід творчої діяльності і систему цінностей» [2, 103]. Саме за створення такого соціального досвіду, а також навчального середовища, яке сприяло б розвитку творчості та адаптаційним здатностям особистості дитини чи молодій людині, і несуть головну містковну відповідальність заклади освіти різного рівня.

Гуманізація змісту освіти має не лише загальноціннісний, світоглядний чи фундаментально-науковий характер, але й виконує чітко визначені освітні, навчальні, виховні, соціалізаційні функції, адже втілює в собі не лише загальнолюдські принципи, але й дидактичні настанови. «Розглядаючи гуманізацію як дидактичний

принцип, доцільно виокремити його регулятивну функцію в таких структурних компонентах навчально-виховного процесу: цільовому, стимулюючо-мотиваційному, змістовому, операційно-діяльнісному, контролюючо-регулюючому та оцінно-результативному» [3, 294]. Врахування цих компонентів процесу гуманізації освіти та змісту навчання, з нашої точки зору, дозволить відійти від демагогічного використання цієї категорії і перетворити її на важливий практичний педагогічний принцип, який міститиме феномен відповідальності за зміст освіти.

Зокрема, цей принцип втілюватиме прагнення до втілення новітніх методів навчання, що сприятимуть творчому саморозвитку дітей та молоді, а також відповідальність закладів освіти за впровадження і використання таких методів. У сучасній школі особливо актуальним є питання впровадження в практику навчання методів, які б сприяли творчому саморозвитку школярів і студентів. У цьому контексті важливою умовою є створення змістовних умов для творчого саморозвитку як окремої особи, так і всього колективу в цілому. «Зміст навчального матеріалу, що засвоюється учнями в школі, повинен передбачати широке відображення досягнень науки, національної духовної та матеріальної культури. Досвід переконливо засвідчує, що педагогічно правильно змодельована програма організації навчально-пізнавальної діяльності учнів робить важливий вплив не лише на збагачення знань, а й на формування загальнолюдських критеріїв особистості. Виявляючи в діалозі, співпраці, партнерстві повагу до учня, толерантність і справедливість, учитель тим самим захищає свободу особистості, творить нові вартості» [9, 242]. Саме забезпечення свободи особистості як у світоглядно-ціннісному, так і в дидактичному плані, з одного боку, сприяє створенню в навчальних закладах середовища творчого змістовного навчання, а з іншого – підвищує рівень відповідальності цих закладів за зміст і результат навчання.

Креативна складова змісту навчання теж є невід'ємним елементом його гуманізації, від якого залежить здатність суб'єктів освіти творчо підходити до різноманітних комунікативних зв'язків, що складаються в процесі навчання, а також нести відповідальність за змістовну частину освітньої комунікації. «Людина, що отримує досвід творчої діяльності в одній галузі, може проектувати його в різні сфери особистісної життєдіяльності. Творчість є головним дидактичним принципом побудови змісту освіти. Таким чином можна констатувати, що формам творчості надається пріоритетне значення в розробці питання системоутворення змісту освіти» [5, 11]. Системотворча

природа творчості в галузі формування змісту освіти полягає ще й в тому, що основна відповідальність за змістовне наповнення навчання повинна покладатися на самі навчальні заклади, а не авторитарно делегуватися центральними органами влади, міністерствами та відомствами. Ця проблема є надзвичайно актуальною саме для трансформаційних суспільств, одним з яких є і Україна.

Таким чином, актуалізується теоретичне обґрунтування фундаменталізаційних та гуманізаційних тенденцій у формуванні змісту навчання, яке повинне призвести до вироблення конкретних методів і механізмів створення змістовно інноваційно спрямованого освітнього середовища. «Гуманізація освіти передбачає гуманізацію її цілей, форм і методів, а також самого змісту освіти. Реально гуманізація змісту освіти може і повинна здійснюватися з урахуванням різних вихідних засад» [3, 34]. Водночас однією з головних вимог до гуманізації освіти в нашій країні є запобігання ілюзорності та несистемності цього процесу, що спостерігається протягом останніх десятиліть. Як відзначає один з провідних українських дослідників проблеми гуманізації освіти В.П. Андрущенко, «на даний момент тенденції гуманізації носять в Україні поки що паліативний характер. Відбувається механічне додавання гуманітарних дисциплін до традиційного навчання «корисним знанням» та професіоналізму. Однак, насправді, процес гуманізації освіти є багатопрофільним та охоплює такі сфери: сфера управління (його демократизація); відносини між викладачами та студентами (вони повинні відбуватися на партнерських засадах); організація навчально-виховної діяльності (право вибору курсів, змісту і форм навчання, мобільність викладачів і студентів) тощо. І центральним моментом гуманізації є перегляд змісту освіти» [2, 13]. Для здійснення такого завдання необхідна постійна системна робота всіх суб'єктів освітнього простору, головною ознакою якої була б глибоко усвідомлювана відповідальність за зміст навчання. Як зазначають вчені, це потребує реалізації низки фундаментальних вимог:

1) зміст освіти повинен визначатися, виходячи з інтересів і можливостей учнів або студентів. Тобто він повинен включати тільки ті елементи (знання, вміння, ціннісні орієнтації тощо), які дійсно потрібні їм для розвитку їх особистості чи для оволодіння майбутньої професією, а не стануть прости баластом у їх майбутньому житті; крім того, обсяг цього змісту повинен відповідати можливостям його засвоєння в межах визначеного навчального часу, а не призводити до розумового і психічного перенавантаження, що негативно позначається на самому відношенні до навчання;

2) гуманізація змісту освіти передбачає представлення у ньому знань про саму людину, також матеріалів, необхідних для вироблення в учнів (студентів) самоповаги і гуманного ставлення до інших людей, які б базувалися на розумінні людини як вищої цінності. У цьому випадку постає питання: як можна збагатити зміст освіти людинознавчою тематикою, не обтяжуючи цей зміст зайвою конкретикою? Вихід, очевидно, один: розробляти і запроваджувати в навчальних закладах інтегровані навчальні курси, які б репрезентували не окремі науки про людину, а вищий рівень узагальнення і систематизації людинознавства – картину світу людини;

3) гуманізація змісту освіти, зрештою, передбачає його оптимізацію й гармонізацію, тобто представлення в ньому таких елементів, які б найбільшою мірою сприяли всебічному і гармонійному розвитку особистості, а не мали б однобічно сциєнтистського чи технократичного, природничо-математичного чи лінгвістичного або ще якогось іншого однобічного спрямування, представляючи переважно якусь одну галузь науки чи одну з форм соціального досвіду і сприяючи переважаючому розвитку якоїсь однієї зі сторін особистості за рахунок інших її сторін [3, 34-35].

Таким чином, гуманізація змісту навчального процесу, а також його фундаменталізація, повинні охоплювати не лише зміст конкретних навчальних дисциплін, але й усі аспекти освітньо-виховного процесу. Здатність освітньої системи до фундаменталізації та гуманізації навчального процесу є показником того, наскільки навчальні заклади різного рівня готові нести змістовну відповідальність.

Така відповідальність може бути цілісно сформованою ще за однією дуже важливою умови, а саме: підпорядкованості змісту навчання загальнолюдським цінностям і стандартам: утвердження толерантності, миролюбства, екологічної безпеки, захисту прав людини, демократії, солідарності тощо. Саме освіта та її навчальний зміст несуть потенціал вищої комунікативної толерантності та можливості осягати загальнолюдські, загальнокультурні цінності, принципи та настанови, долати інтелектуальну, аксіологічну обмеженість, ксенофобію та нетерпимість. «Величезне педагогічне та соціальне значення раціонального вибору змісту освіти полягає в тому, що він сприяє розвитку взаєморозуміння та співробітництва між людьми та народами, вихованню високої толерантності незалежно від расової, національної, етнічної, релігійної та соціальної належності людей, від їх політичних та ідеологічних переконань та світоглядних позицій. Зміст освіти закликаний формувати глибоке усвідомлення

кожною людиною власного права на вільний вибір поглядів, думок та переконань, а також розуміння та повагу такого ж права у інших людей» [4, 5]. Саме заклади освіти та всі суб'єкти навчально-виховної діяльності несуть змістовну відповідальність за те, щоб такий культурно-гуманістичний, ціннісно-комунікативний потенціал освіти не був втрачений, замінений механічним набуттям знань, вмінь, навичок, технічних можливостей.

Освіта, і особливо зміст навчання, несуть на собі відповідальність за прилучення молодої людини до світу культурних цінностей, смислів, образів. У змісті навчання обов'язково повинні бути закладені фундаментальні культурні універсалії, опанування яких, аксіологічне реляція з якими особистісного буття власне і дає змогу людині стати людиною. Які ж елементи культури одержують сутнісний статус, формуючи кістяк освіченості? «Тут необхідні критерії вирізнення в культурі тих її фрагментів, які є невід'ємними, атрибутивними властивостями освіченості. Зазвичай, сума цих невід'ємних фрагментів культури для кожного суспільства й історичної епохи – змінна. І внаслідок цього швидкого процесу складно виявити повний набір необхідного якісного культурного і наукового багажу знань для статусу освіченої людини» [5, 244]. Тому змістовно процес освіти є не лише передаванням знань. Освіта – це відтворення, трансляція і освоєння в життєдіяльності нових поколінь особливо стійких конструктів культури – традицій і досвіду. У своїх споконвічних формах і конкретно-соціальних втіленнях традиції і досвід виступають стійкими моделями життя і поведіння конкретного співтовариства (звичаї, ритуали, обряди, уявлення, норми і правила, цінності тощо). Особливого значення освітня трансляція змісту культурних універсалій набуває в світі, який визначається інформаційними тенденціями розвитку, знелюдненням цивілізаційної сфери, розривом та кризою духовної комунікації. Національна освіта здатна в такій ситуації поєднувати у власному змісті підготовку професіонала до життя в багатовимірному інформаційному середовищі, а також високодуховну особистість, життєві принципи якої ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і стандартах. «Дуалістичний характер будь-якої національної освіти полягає, з одного боку, у збереженні доброго, міцного коріння національної культури, з іншого – в адекватному оновленні, спрямованому на підготовку особистості до життя в динамічному, взаємозалежному світі» [6, 82]. Змістовна відповідальність закладів освіти, таким чином, полягає саме у виконанні цієї амбівалентної функції: підготувати технічного

професіонала, конкурентоспроможного у світі інформації, та сформувати особистість, здатну до соціокультурної творчості.

Іншим аспектом формування структури відповідальної свідомості є екологічний, який полягає в необхідності різними освітніми засобами прищеплювати дітям, юнацтву, молоді ціннісне ставлення до оточуючого середовища, впевненість в тому, що найменша дія може чинити глобальний вплив на природу. Екологічна відповідальність, таким чином, постає одним з ключових вимірів змістовного наповнення сучасної освіти, при чому не лише в розумінні розумного ставлення до природи, але й морально-духовного її сприйняття. «В умовах дестабілізації світу та глобальної екологічної кризи як ніколи вища освіта вимагає оновлення, перетворення, кардинальних змін, тобто реформування. Суть реформи полягає в переключенні свідомості людини від економічних зисків на шляхи екологічної моралі і духовності. Стрижнем реформи треба вважати визнання необхідності сповідувати ідею про те, що ключ до вирішення екологічної кризи знаходиться в духовній площині. Криза моральних цінностей виражається через деградацію оточуючого середовища у фізичній, генетичній та духовній деградації людини» [7, 12-13]. Перед закладами освіти, враховуючи сказане вище, постає непросте завдання, що полягає у вихованні почуття відповідальності за долю світу, планети, природи у кожної дитини і молоді людини. Особливо ця проблема актуалізується в суспільствах, де яскраво виражене недбале ставлення до оточуючого середовища, до яких, з нашої точки зору, належить і Україна.

Ключовим виміром змістовної відповідальності закладів освіти є також прищеплення через педагогічні методи, засоби і технології цінностей громадянськості і демократії, які є підґрунтям суспільно-політичного і економічного розвитку в трансформаційних суспільствах. Недостатній розвиток громадянської та політичної свідомості і культури в нашому суспільстві зумовлює розвиток багатьох кризових явищ і тенденцій, у зв'язку з чим, на систему закладів освіти покладається ще й змістова відповідальність за впровадження громадянсько-політичних просвітницьких принципів. «Ідеї громадянськості та демократії мають бути основними та наскрізними в системі всього шкільного та вузівського змісту освіти. Філософським і методологічним підґрунтям демократичної освіти є усвідомлення цінності людини як такої, її гідності та прав. Тому навчальні заклади мають бути в залежності від рівня розвитку учнів або студентів максимально орієнтовані на створення можливості для дітей та молоді брати активну участь у навчальному процесі,

формувати і вільно висловлювати свої думки, приймати самостійні рішення, відчувати відповідальність за себе й інших» [8, 19]. Саме громадянська та соціальна відповідальність є тією формою відповідальності, яку необхідно виховувати та прищеплювати системними методами, за які реальну відповідальність може нести тільки організована національна система закладів освіти. Таким чином, підпорядкованість змісту навчання принципам толерантності, справедливості, захисту прав людини, екологічної безпеки, свободи і демократії тощо є одним з ключових вимірів відповідальності, які постають перед закладами освіти на всіх етапах освітнього процесу.

Отже, освіта в кожному конкретному суспільстві несе на собі значну міру відповідальності за передачу суспільного досвіду, створення потенціалу розвитку та конкурентоспроможність цього суспільства поряд з іншими. Водночас освіта несе відповідальність за створення середовища розвитку особистості, її творчих можливостей та унікальних здібностей. «Кожне суспільство відтворює себе через систему освіти, транслюючи наступному поколінню ті знання, вміння та навички, які дозволяють молодій людині включатися у структури суспільства, адаптуватися до їх змін, жити у суспільстві, реалізовувати себе як в особистісному, так і в професійному напрямках» [9, 67]. При цьому, ключовим виміром відповідальності є відповідальність змістовна, яка полягає в насиченні всіх видів діяльності фундаментальними, гуманістичними, загальнолюдськими, культурними, спеціально-професійними, особистісними тощо знаннями, вміннями, цінностями, смислами, категоріями та образами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Квас В. М.* Структурно-логічний взаємозв'язок змісту дисциплін вищої і середньої освіти // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини. – К. : Міленіум, 2006. – Частина 2. – С. 104–110.
2. *Чибісова Н. Г.* Про реформування змісту освіти в сучасному суспільстві // Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». – Х. : Вид-во НУА, 2004. – Т. 10. – С. 102–109.
3. *Соф'янич Е. М.* Варіативна складова змісту освіти як засіб гуманізації навчально-виховного процесу // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 – 2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. – Харків : «ОВС», 2002. – Частина 1. – С. 292–298.

4. *Романовський О. Г.* Зміст освіти як педагогічна категорія: Навчально-методичний посібник / О.Г. Романовський, О. С. Пономарьов, М. В. Фоміна. – Харків : НТУ «ХПІ», 2005. – 68 с.
5. *Грицаєнко П. М.* Філософське осмислення соціального змісту освіти // Мультиверсум: Філософський альманах. Збірник наукових праць. – К., 2009. – Випуск 78. – С. 238–248.
6. *Овчарук О.* Концепція змісту освіти для європейського виміру України / О. Овчарук, І. Тараненко, С. Коберник, Л. Парашенко, Н. Кузьміна, Ф. Степанов // Учнівське самоврядування: практика впровадження. – К. : Вид-во «Плеяди», 2005. – С. 81–91.
7. *Горовая А. И.* Экологическое образование в XXI веке: ответственность перед нацией / А.И. Горовая, А.А. Приходченко, А.В. Павличенко // Людина і довкілля. Проблеми неоекології: Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2003. – Випуск 4. – С. 11–14.
8. Актуальні питання сучасного змісту освіти: Громадянська освіта – для демократії / [укладачі: В.К. Терещенко, Л.І. Калініна, С.І. Солодка]. – Луганськ : Знання, 2004. – 48 с.
9. *Сисоєва С.* Освіта і особистість в умовах цивілізаційних змін // Педагогічна освіта і освіта дорослих: європейський вимір: збірник наук. пр. / за ред. І.А. Зязюна, Н.Г. Нічкало — К.; Хмельницький, – С. 66-75.

Линовицкая А. В. Фундаментализацией и гуманизация образования в контексте ответственности.

В статье анализируются основные тенденции модернизации современного образования с точки зрения ее ответственности перед обществом и личностью. Автор утверждает, что в основе этого процесса находятся фундаментализация и гуманизация, оптимальное сочетание которых создает ту уникальную атмосферу ответственности в образовании, которая открывает новые горизонты участия образования в развитии общества и воспитания личности.

Ключевые слова: человек, образование, культура, ответственность, воспитание.

Linovizkaya O. V. Fundamentalization and humanization of education in the context of responsibility.

Analyzes the main trends of modernization of modern education in terms of its responsibility to society and the individual. the author argues that the basis of this process are fundamentalization and humanization, the optimal combination of which creates the unique atmosphere of responsibility in education, which opens new horizons for education participation in community development and education of the person.

Keywords: people, education, culture, responsibility, education.